

ד.

המאורע ד'מת¹ בערב שבת² מהוה "סימן יפה"³ (אם עדיין יש צורך ב"סימנים") שכבר נגמרה ונשלמה עבודת השליחות דבירור וזיכוך עניני החול באופן ד"זאב יטרף" ע"י "זרעו של יוסף" (כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו) שנמשלו לדגים, והכל מוכן לסעודה, הסעודה דלעתיד לבוא ("ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים"⁴), שבה תהי' תכלית השלימות דאכילת הדגים (לאחרי שלימות ההכנה בערב שבת) – "מבשרו⁵ של לויתן", וכן שור הבר ויין המשומר.

(משיחת ש"פ וארא, כ"ח טבת, מבה"ח שבט תשנ"ב (ב))

- 1) כתובות קג, ב.
- 2) פטירת הרה"ח וכו' ר' משה יצחק ע"ה העכט בערב שבת זה. וראה בפנים השיחה בארוכה (המו"ל).
- 3) ומ"ש "סימן יפה לו" – אין זה רק בתור איש פרטי, אלא גם בתור חלק מכלל התלמידים והשלוחים דכ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו.
- 4) תמיד בסופה.
- 5) ב"ב עה, א.

For this and other books on Moshiach & Geulah, go to:
<http://www.torah4blind.org>
To DEDICATE AN ISSUE IN HONOR OF A LOVED ONE, CALL (323) 934-7095

ספרי' — אוצר החסידים — ליובאוויטש

לקוטי שיחות

מכבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל

שניאורסאהן

מליובאוויטש

וארא

מתורגם ומעובד לפי השיחות של לקוטי שיחות חלק טז
(תרגום הפשי)

יוצא לאור על ידי
"מכון לוי יצחק"
כפר חב"ד ב'

שנת חמשת אלפים שבע מאות ושמונים ושתיים לבריאה
שנת מאה ועשרים לכ"ק אדמו"ר מלך המשיח

הכתובת להשיג השיחות באינטרנט:
<http://www.torah4blind.org>

דורנו שכבר כלו כל הקיצין, והכל מוכן לסעודה דלעת"ל, שולחן-ערוך עם הסעודה דליתן ושור הבר ויין המשומר.

ויש לומר, שכללות הזמן הקשור עם יום ההילולא העשירי בשבט (שבעים שנה בחיים חיותו בעלמא דין, והמשך השנים שלאח"ז, יותר מארבעים שנה)⁴ נחלק לג' תקופות שהם ע"ד ובדוגמת ג' התקופות הכלליות במשך כל הדורות (לפני מ"ת, מ"ת וימות המשיח), שמרומזות בג' הפרשיות שמות וארא בא:

תקופה ראשונה, ארבעים שנה (תר"ס-תר"פ), בזמן נשיאותו של אביו, שאז התחיל שלימות הענין דהפצת המעיינות חוצה ובפרט ע"י התייסדות ישיבת תומכי תמימים (בניהולו של בנו יחידו) – ע"ד ובדוגמת עבודת האבות בהכנה והתחלת הענין דמ"ת.

תקופה שני, שלושים שנות נשיאותו בחיים חיותו בעלמא דין (תר"פ-ש"ת), שבהם ה' החידוש המיוחד שלו בתור נשיא דתורת חסידות חב"ד בהפצת המעיינות חוצה ממש, ועד להחידוש בעשר שנים האחרונות (גמר ושלימות עבודתו) בהפצת המעיינות חוצה בחצי כדור התחתון (שבו לא ה' מתן-תורה) – ע"ד ובדוגמת החידוש דמתן-תורה.

ותקופה שלישית, המשך הנשיאות לאחרי הסתלקותו (מיום עשתי עשר לחודש עשתי עשר דשנת עשתי עשר (תשי"א)⁵), שניתוסף ביתר שאת וביתר עוז בהפצת המעיינות חוצה בכל קצוי תבל, ועד לגמר ושלימות העבודה, שהכל מוכן כבר לסעודה דלעתיד לבוא – ימות המשיח.

(משיחות ש"פ וארא, כ"ח טבת, מבה"ח שבט תשנ"ב)

- 4) שבהם "קאי איניש אדעתי דרבי" (ע"ז ה, רע"ב), כיון שנתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע" (תבוא כט, ג).
- 5) ראה קונטרס משיחות ש"פ וארא תש"נ הערה 99 (ס' השיחות תש"נ ח"א ע' 255-56).

הכוונה היא שמה ידבר אל פרעה ולא אל אהרן, בשונה מהמסופר בפרשת שמות ומפירושם של מספר פשטנים⁸ גם כאן, הם: א) הרי כבר נאמר בפסוק הקודם ש"ואהרן אחיך יהיה נביאך", ולשם מה חזרת התורה ואומרת, "אתה תדבר... ואהרן אחיך ידבר...?" ב) לפניכן נאמר בתורה¹⁰, "הם המדברים אל פרעה... – כלומר, גם משה דיבר אל פרעה. מכאן ההכרח לפירוש רש"י, שגם משה ידבר אל פרעה, אבל רק, פעם אחת... ואהרן אחיך ימליצנו ויטעימנו...".

ב. השאלות על פירוש זה

אך צריך להבין: א) בפרשת שמות¹¹ מסופר, שלאחר שאספו משה ואהרן את זקני ישראל, "באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה... ויאמרו אלקי העברים... – בלשון רבים. כלומר, גם אז דברו שניהם אל פרעה¹² (במיוחד כאשר התורה מנחה מן הנאמר קודם: לגבי, "כל זקני ישראל" נאמר, "וידבר אהרן... אשר דיבר ה' אל משה", ולגבי פרעה נאמר¹³, "ויאמרו").

ב) בפשטות, סביר שגם שם, בהיות משה, כבד פה וכבד לשון – שהרי משום כך קבע הקדוש-ברוך-הוא שאהרן, "יהיה לך לפה"¹⁴ – הוא לא הרבה לדבר בהרחבה ובפירוט ופעמים

8) תיב"ע וראב"ע כאן, רמב"ן (לעיל ו, יג). ועוד.
9) וראה ג"כ מפרשי רש"י (רא"ם, גיא, דבק טוב, משכיל לדוד ועוד).
10) ו, כז. וכן מוכח מעוד כמה פסוקים – ראה גיא ומשכיל לדוד.
11) ה, א. ג.
12) ברמב"ן (ו, יב) כתב: "מתחילה לא צוה אותו שידבר הוא אל פרעה רק אמר ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו וה' אשר שידברו הוקנים והוא יחריש", ומשמע שמפרש כן גם הכתוב, "ויאמרו" שפ' שמות (שרק האחד דיבר) – אבל מפשטות הלשון, "ויאמרו" (וכן הלשון, "המדברים שבפרשתנו) משמע, שגם משה דיבר אל פרעה (וראה גם רמב"ן שמות ד, טו). ולהעיר ג"כ, שברמב"ן ו, יג כ' (בטעם הכפלת טענת משה): "הקב"ה צוה את שניהם לדבר אל העם ואל פרעה וחשב משה כי שניהם יתנבאו כו' ושניהם יבואו כו' ואל פרעה ודי שידבר האחד כו' – והרי רש"י פליג ע"ז וס"ל ש, הוא הדיבור עצמו האמור למעלה כו'".

13) ד, ל.
14) שם, טו. – ואף שזה בנוגע הדיבור, אל העם, הרי (נוסף על המבואר לקמן, שבפשטות זה תשובה גם ע"ד השליחות לפרעה (הרי מכיון שבפועל ה', כבד פה גיא" מובן שדיבר בקיצור כו', כבפנים).

א. פירוש רש"י על, ואתה תדבר"
לאחר טענת משה רבינו אל הקדוש-ברוך-הוא, "הן אני ערל שפתיים, ואיך ישמע אלי פרעה"¹, נאמר²: "ויאמר ה' אל משה: ראה נתתיך אלקים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך. אתה תדבר את כל אשר אצוץ ואהרן אחיך ידבר אל פרעה...". רש"י מצטט את המילים הפותחות³, "אתה תדבר", ומפרש: "פעם אחת כל שליחות ושליחות כפי⁴ ששמעת מפי, ואהרן אחיך ימליצנו ויטעימנו באוני פרעה". כלומר, רש"י סובר שב, "אתה תדבר... ואהרן אחיך ידבר אל פרעה...". אין הכוונה שמה ידבר רק אל אהרן, ושאהרן בלבד ידבר אל פרעה – בדומה למה שלמדנו בפרשת שמות, שלאחר שמושה טען לה' "כבד פה וכבד לשון אנכי"⁵, "שלח נא ביד תשלח"⁶, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא, "ודברת אליו (אל אהרן)... ודיבר הוא אל העם..."⁷ –

אלא שגם משה ידבר אל פרעה. אבל, משה ידבר רק, "פעם אחת, ואהרן, ימליץ ויטעים" זאת, "באזני פרעה", עד אשר יושפע, "ושלח את בני ישראל מארצו".

[ולפיכך מוסיף רש"י את המילה, ויטעימנו באוני פרעה, למרות שבתורה כתוב, אל פרעה באופן סתמי, כדי לציין שפירוש הענין דומה לפירוש רש"י בתחילת פרשת ויגש, דבר באוני אדוני – יכנסו דברי באוניך].

הטעמים המחייבים לפרש שב, "אתה תדבר"

1) פרשתנו ו, ל.
2) ז, א"ב.
3) אף שרש"י מפרש כאן כל הכתוב (ולא רק התיבות, אתה תדבר).
4) "את כל אשר אצוץ" – "פעם אחת כל שליחות ושליחות כפי ששמעת מפי" (ראה ש"ח כאן); "ואהרן אחיך ידבר אל פרעה" – "ואהרן אחיך ימליצנו ויטעימנו באוני פרעה" – (וראה יריעות שלמה (מורש"ל) כאן); "ושלח את בני ישראל מארצו" – שדיבור אהרן הוא באופן כזה שפועל על פרעה, שלכן מדייק רש"י, "באזני פרעה", כדלקמן בפנים –
5) מ"מ מעתיק רש"י רק תיבות אלו, כדרכו בכ"מ להעתיק רק התחלת הכתוב (או הענין) אף שכוונתו לכל הכתוב (או הענין). ראה לקו"ש ח"י ע' 242.
6) בדפוס ראשון ושני דרש"י ובכמה כתי" דרש"י: לפי. וכן נעתק בטור הארוך פרשתנו ו, יב (ודפוסים אחדים בהרמב"ן שם, יג). וראה לקמן הערה 35.
7) ד, י.
8) שם, יג.
9) שם, ט"ז.

ו"עמו אנכי בצרה"³, ו"פדה אלקים את ישראל מכל צרותיו"⁴ (ורק אח"כ "והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו"⁵) וכו' וכו' –

הרי דבר ברור ש"לא ינום ולא יישן שומר ישראל" בכל מקום בעולם שבו נמצאים יהודים, גם בחוץ לארץ,

ועאכו"כ בארץ הקודש, שנקראת בתורתנו הקדושה והאמיתית: "ארץ אשר גו' תמיד עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה"⁶.

. . . וכאמור, הקב"ה מודיע ומכריז לישראל בכל מקום שהם, ועאכו"כ בארץ הקודש: "בני אל תתיראו".

נ.ו.

העשירי בשבט (העשירי יהי' קודש"¹, בכל חודש, ועאכו"כ העשירי בחודש אחד עשר) הוא יום ההילולא דכ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו:

ענינו של יום ההילולא – כמ"ש רבינו הזקן בתניא² ש"כל מעשיו ותורתו ועבודתו אשר עבד כל ימי חייו . . . מתגלה ומאיר בבחי' גילוי מלמעלה למטה . . . ופועל ישועות בקרב הארץ", ועוד ועיקר, שכולל הנתינת-כח על המשך הצמיחה ביתר שאת וביתר עוז לאחרי הסתלקותו כתוצאה מהזריעה ד"כל מעשיו ותורתו ועבודתו אשר עבד כל ימי חייו"³, עד להצמיחה והגאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו בדורנו זה (דור האחרון של הגלות ודור הראשון של הגאולה), כעדותו של נשיא

- 1) בחוקותי כז, לב.
- 2) אגה"ק סי' ז"ך וכ"ח.
- 3) ראה אגה"ק שם: "ונורעו בחקל תפוחין קדישין אורות עלינו מאד . . . גידולי גידולין".

רבות, אלא אמר את העיקר, וסמך על אהרן, אשר, "יטעים" את דבריו, כהוראה בפרשתנו. ואם כך, מתעוררת השאלה: אם יש הכרח להסביר את הסדר, שמשם מדבר, "פעם אחת... ואהרן... ימליצנו ויטעימנו..."; צריכה היתה התורה לספר זאת בפעם הראשונה שדברו אל פרעה, בפרשת שמות¹⁵. ואם זהו דבר המובן מאליה, שכשדיברו שניהם אמר משה את העיקר בקיצור, ואהרן הטעימו – מדוע מפרטת זאת התורה כאן? אפשר היה לציין בקיצור שמשם יצרף אליו את אהרן, כפי שאומר רש"י (והתורה) לפנינו¹⁶ על, "וידבר ה' אל משה ואל אהרן" – "לפי שאמר משה ואני ערל שפתים יצרף לו הקדוש-ברוך-הוא את אהרן...?"

(ב) שאלה גדולה יותר¹⁷: הרי משה כבר טען לפנינו: "כבר פה וכבר לשון אנכי", והקדוש-ברוך-הוא ענה לו על כך ש"הוא יהיה לך לפה" – ומדוע, אפוא, טוען כאן שוב משה אותה טענה (לכאורה), "הן אני ערל שפתים"? ומצד שני, אם נוסף חידוש כלשהוא בטענה השניה, שבגללו אין די בעצה שאהרן, יהיה לך לפה" – כיצד הוא נענה עליידי ש"אהרן אחיך יהיה נביאך" – הן לכאורה, זוהי אותה תשובה?

ג. התשובה הניתנת, והקשיים עליה

יש מפרשים¹⁸ העונים על השאלה השניה, שבתחילה מדובר רק על הדיבור, "אל העם", וכאן התחדשה השליחות לפרעה. ולפיכך טען משה שוב, "אני ערל שפתים", והקדוש-ברוך-הוא ענה, שגם בשליחות אל פרעה – "ואהרן אחיך יהיה נביאך".

אבל קשה לקבל הסבר זה, כי: (א) מיד לאחר דברי ה' בפעם הראשונה על כך שמשם יהיה שליח ה', מוזכרות שתי השליחויות: "לך ואספת את זקני

15) ואף שבשליחות זו לא ה' ציווי מיוחד למשה לדבר לפרעה, כ"א, ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם גו' (שמות ג, יח) [אלא ש"הזקנים (שנמסו אחד אחד כו"י) (פרש"י שם ה, א) ונשארו רק משה ואהרן], משא"כ כאן שנצטווה, "דבר אל פרעה גו' – מי"מ, מכיון שגם בפי שמוט מפורש, ויאמרו", שגם משה דיבר לפרעה (עם היותו, כבר פה גו'), הרי"ל להכתוב לפרש טודו הדיבור, כנפנים.
16) ג, יג. וראה פרש"י שם, כט"ל; הוא הדיבור עצמו האמור למעלה.. היא אמירה שאמר למעלה כו".
17) כמו שהקשה הרמב"ן (ו, יב), אברבנאל ואלשיך כאן. ועוד.
18) רמב"ן שם (ושמות ד, טז). אברבנאל שם. ועוד. וראה אלשיך שם באו"א.

ישראל...¹⁹, וגם, "ואשלחך אל פרעה..."²⁰, מכך מובן, שתשובת ה', "הוא יהיה לך לפה" – נאמרה לגבי שתי השליחויות²¹.

(ב) ועיקר: לאחר מספר פסוקים, לאחר שמסופר שה' הסכים ש"הוא יהיה לך לפה", מספר התורה²², שה' אמר למשה בפירוש "בלכתך לשוב מצרימה... ועשיתם לפני פרעה... ואמרת אל פרעה...", ושם לא טען משה כלפי ה', "כבר פה..." וכדומה²³.

צריך אפוא לומר, שהוא הבין, שלמרות שגם הוא יהיה מוכרח לדבר אל פרעה (ו"ואמרת"²⁴ – שלא כבדיבור אל בני ישראל שרק אהרן דיבר, הוא יוכל לקחת גם את אהרן²⁵, "לפה"²⁶.

ד. הדיוקים בלשון רש"י

בנוסף לאמור לעיל, יש לציין מספר דיוקים בלשון רש"י, ומהם:

(א) מובן שמשם דיבר בקיצור, ואהרן הרחיב והסביר את הדברים, אבל מדוע נחוץ לומר שמשם דיבר דוקא, "פעם אחת" ולא יותר?

(ב) מדוע מדייק רש"י ואומר, "פעם אחת כל שליחות ושליחות..."; לכאורה, מתאים יותר לומר, "כל ציווי וציווי", כלשון התורה, "את כל אשר אצוך"?

(ג) המילים, "כפי ששמעת מפי" נראות, לכאורה, מיותרות – וכי יאמר משה לפרעה דברים שאינם כפי ששמע מה'!?

(ד) מדוע מוכפלת הלשון, "ימליצנו ויטעימנו"?

19) שמות ג, טז.

20) וראה פרש"י שם: יועילו דבריד כו'. פרש"י שם, יא: לדבר עם המלכים.

21) ומשי"ג, "ודבר הוא לך אל העם" – כי עיקר השליחות או ה' (העם), כמבואר בחמש' הכתובים שם (וגם השליחות לפרעה או ה' צ"ל עם זקני ישראל כנ"ל הערה 15), והשליחות של משה לפרעה ה' על לאחז" (ראה פרש"י שבתערה 23).

22) שמות ד, כא"כב.

23) ודווקא לומר שמכיון שציווי זה ה' על לאחר זמן (כפרש"י שם: מופתים שאני עתיד לשום בידך כו", עיי"ש) לכן לא טען משה כו'.

24) ועד"ז כאן שנצטווה משה (ו, יא. כט), דבר אל פרעה מלך מצרים.

25) אבל אין להוכיח זה מ"ואמרו אל פרעה" (שמות ה, א), שהרי שם ה' הציווי, ו"ואמרתם", כנ"ל הערה 15.

26) ועפ"ז זימתק לשון רש"י עה"פ, "יהי לך לפה" – "למליץ לפי שאתה כבד פה", דלכאורה: תיבות אלו מיותרות – אלא שבוה מוסיף בפי' הכתוב, שאהרן נתמנה, "לך לפה" בכלל, וגם כאשר משה צריך לדבר, מי"מ, אהרן, "יהי לך לפה" – למליץ כו". אבל ראה לקמן הערה 32.

הוספה

בשורת הגאולה

יג.

בזמנים אלו שהאומות מתגרות זו בזו, ווען אידן האָבן די הבטחה מיוחדת פון דעם אויבערשטן „בני אל תתיראו כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם”¹, נוסף צו די ריבוי הבטחות בתורה אַז „לא ינום ולא יישן שומר ישראל”², און „עמו אנכי בצרה”³, און „פדה אלקים את ישראל מכל צרותיו”⁴ (און ערשט דערנאָך „והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו”⁵) וכו' וכו' –

איז אַ זיכערע זאָך אַז „לא ינום ולא יישן שומר ישראל” בכל מקום בעולם וואו אידן געפינען זיך, אויך אין חוץ לארץ,

ועאכו”כ אין ארץ הקודש, וועלכע ווערט אָנגערופן בתורתנו הקדושה והאמיתית: „ארץ אשר גו' תמיד עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה”⁶.

. . . וכאמור, דער אויבערשטער איז מודיע ומכריז צו אידן בכל מקום שהם, ועאכו”כ בארץ הקודש: „בני אל תתיראו”.

(משיחות ש”פ וארא, כ”ז טבת, מבה”ח שבט תנש”א)

- 1) יל”ש ישעי' רמז תצט.
- 2) תהלים קכא, ד.
- 3) שם צא, יד.
- 4) שם כה, כב.
- 5) שם קל, ח.
- 6) עקב יא, יב.

בזמנים אלו שהאומות מתגרות זו בזו, כשיש לבנ”י הבטחה מיוחדת מהקב”ה „בני אל תתיראו כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם”¹, נוסף לריבוי ההבטחות בתורה ש„לא ינום ולא יישן שומר ישראל”²,

ה. שליחות ה' אפשרה למשה לדבר

ההסבר לכך יובן לאחר שיוסבר במה שונה טענת משה כאן מטענתו הקודמת: בפרשת שמות⁵ הוא אומר „כבד פה וכבד לשון אנכי”, וכאן²⁷ – „אני ערל שפתיים”, ובמיוחד לפי פירושו רש”י זהו שינוי גם בתוכן הענין, ולא רק בלשון²⁸:

על „כבד פה וכבד לשון אנכי” מסביר רש”י: „בכבידות אני מדבר”, כלומר, הוא מסוגל לדבר, אבל „בכבידות” ובקושי. ואילו על „ערל שפתיים” מסביר רש”י²⁹: „אטום שפתיים”: שפתי אטומות, וזוהי הפרעה בדיבור.

זהו החידוש בטענה השנייה: בתחילה חשב משה שהוא רק „כבד פה וכבד לשון” – שביכולתו לדבר, אלא שזה כרוך בקושי מסויים, ולכן די היה בקחתו עמו את אהרן, כדי להסביר ו„להטעים” לפרעה את דברי משה הקצרים.

אבל עתה הגיע למסקנה ש„אני ערל שפתיים” – הדיבור כלל איננו אפשרי אצלו, כאילו היה „אטום”, ולכן אין אפשרות לשלוח אותו לפרעה, ולהיפך: אם יבוא אל פרעה וישתוק, הרי לא רק שלא תצמח מכל תועלת, אלא, להיפך, ייגרם נזק³⁰: פרעה עלול להבין שתיקה זו כהסכמה לכך ש”תכבד העבודה”³¹ וכדומה.

על כך ענה לו ה' „אתה תדבר...”: אין זה ציווי בלבד (עליך לדבר), אלא גם הבטחה אתה תדבר. אמנם, הוא ערל שפתיים, אבל הקדוש ברוך הוא יאפשר לו לדבר³².

לכן מדייק רש”י ואומר „כל שליחות ושליחות...”, כדי להדגיש שיכולתו של משה

(27) ג, יב. ל.

(28) ראה ש”ך עה”ת עה”פ ערל שפתיים.

(29) ג, יב.

(30) ראה מדרש שכל טוב כאן. אברבנאל כאן.

(31) שמות ה, ט.

(32) וצ”ע דלעיל (ו, יג) נאמר רק (כתשובה על הטענה ואך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים), ויברר ה' אל משה ואל אהרן ופרש”י: „לפי שאמר משה ואני ערל שפתיים צירף לו הקב”ה את אהרן להיות לו לפה ולמליץ”, דמזה משמע שעיקר התשובה הוא בזה ש„צירף לו הקב”ה את אהרן”. ודווקא לתרץ דשם נאמר הענין רק בקיצור – כי סוף סוף אין חידוש בזה ש„צירף לו כו' אהרן” (כג”ל בפנים).

ואולי י”ל (בדוחק עכ”פ), שלכן מוסיף רש”י „להיות לו לפה וממליץ”, היינו שלא רק „יטעים” דברי משה, כ”א צירף להמליץ אותם” לפרעה (מכיון ש„אתה תדבר גו” הוא באופן שפרעה לא יבין, כדלקמן בפנים): וע”ד לשון הכתוב בפי שמות, הוא יהי לך לפה” (וברש”י שם: למליץ כו’) שנאמר בדיבור אהרן אל העם, שאו לא דיבר משה אליהם כלל. ולהעיר מפרש”י כאן ד”ה ידו’ נביאך. תרגום שמות ד, טו. ואכ”מ.

לדבר לא נבעה מכחות עצמו, אלא מכך שהוא הלך בשליחות ה'. וזאת, לאחר שרש”י מפרש לפני כן³³: „אני ה', כדאי אני לשלחך ולקיים דברי שליחותי” – די בכך ש”אני” הוא המשלח כדי לאפשר קיום „דברי שליחותי”, וכך לגבי עצם אמירת דברי השליחות.

ו. משה – מעביר שליחות המשלח

לפי זה יובן גם מדוע מאריך רש”י – „פנעם אחת כל שליחות ושליחות כפי ששמעת מפ”י”: הכוונה בהליכת משה לדבר אל פרעה, לא היתה לשכנעו בהסברים ובטעמים, אלא להעביר לו את שליחות ה'. משה היה שליח ה' ודיבר אל פרעה במקום המשלח. לכן היה משה צריך להעביר בדיוק את לשון המשלח³⁴. רק „פעם אחת”, ו„כפי ששמעת מפ”י” – בדיוק באותו סגנון³⁵.

על כך מתעוררת השאלה: הקב”ה דבר אל משה בלשון הקודש³⁶, ולפיכך גם משה דיבר אל פרעה בלשון זו³⁷ – „כפי ששמעת מפ”י” – ואין מובן: בפרשת ויחי³⁸ כבר ציין רש”י שפרעה לא „הכיר” את לשון הקודש³⁹, וכיצד היה יכול, אפוא, להבין את דברי משה?

(33) ג, כט.

(34) להעיר מס’ בעלי ברית אברם (למהר”א אוליא – זקנו של החיד”א) פרשתנו ו, יא”ב (בפי’ הכתוב שם), דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני וזכר אלקיך. שלא תוסיף כלום מעצמך אבל תאמר הדברים כסדר שאסדר אני לך ובוודאי בשיעור דשמיא”.

(35) יש להתאים המבואר בפנים גם עם הגירסא (דלעיל הערה 4) „לפי כו” – היינו, שהטעם שמה צריך לדבר רק „פעם אחת כל שליחות כו” הוא „לפי ששמעת מפ”י, שהוא השליח ששמע ישר מפי הקב”ה (ע”מ למסור דברי ה' לפרעה). וראה גו”א בא יב, ג.

(36) להעיר מפרש”י בראשית ב, כג.

(37) ראה גם לבוש האורה לפרש”י פרשתנו ו, יב. וראה מכילתא דרשב”י כאן: „אתה תדבר בלשון הקודש כמלאך ואהרן אחיך ידבר בלשון מצרי כו”’. צפ”ע (להרגיב) שמות ד, י. (38) ג, ו. – וצ”ע במ”ש בלבוש הנ”ל, וראם פרעה זה הוא פרעה הראשון כבר ידעת שלמד לשון הקודש מיוסף כמו שפרש”י בפרשת ויחי”.

(39) וגם להמ”ד, ויקם מלך חדש – חדש ממש” (פרש”י שמות א, ח (בפי’ הראשון)) – דווקא לומר שהי’ מכיר בלשון הקודש, והרי פרעה לא למד לשון הקודש כל זמן היות יוסף משונה למלך (בערך שמונים שנה). וראה פנ”י פרשתנו ו, יב. ומ”ש בלבוש שם, וראם הוא פרעה אחר כבר יודעת מאמרם ז”ל שאין ממנין מלך מצרים עדי שיוכל לדבר בכל שבעים לשון”

(* אבל קשה לפרש, ולמליץ” כדלקמן בפנים (תרגום מלשון הקודש ללשון מצרי) – כי בפשטות נקט רש”י לשון הכתוב דפ’ שמונת עם פריושו. כדלקמן בפנים הערה.

שלום, כרצון כ"ק מו"ח אדמו"ר, וכפי שהוא ביקש מאביו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, שנשיאותו תהיה בחסד וברחמים⁸⁰, אבל צריך לדעת, שכאשר קשורים אל נשיא הדור – באמצעות לימוד תורתו, הקפדה על תקנותיו⁸¹ ו,הליכה באורחותיו נצח סלה ועד⁸² – אז אין להיבהל משום העלמות והסתרים,

וכשם שבתקופתו הכניע משה רבינו את קליפת פרעה והוציא את כל ישראל מגלות מצרים, ביד רמה⁸³, כך יהיה גם עכשיו, שבלי התחשבות בקשיי הגלות, יוציא משה שבדור⁸⁴ אותנו כולנו מן הגלות אל הגאולה האמיתית והשלמה, ביד רמה ובקרוב ממש. (משיחות ש"פ וארא תשכ"ט, תשט"ו)

80 לקו"ש [המתורגם] ח"ב ע' 195.
81 היום יום ע' סה.
82 ראה אהר"ק סי' יך וביאורו.

83 בשלח יד, ה.
84 דמשה גואל ראשון הוא גואל אחרון – נסמן ונתבאר בלקו"ש ח"א ע' 8 ואילך.

לזכות

כ"ק אדונו מורנו ורבינו

מלך המשיח

ויה"ר שע"י קיום הוראת

כ"ק אדמו"ר מלך המשיח (בשיחת ב' ניסן ה'תשמ"ה)

להכריז יחי, יקויים הבטחתו הק',

שההכרזה תפעל ביאת דוד מלכא משיחא'

יחי אדונו מורנו ורבינו מלך המשיח
לעולם ועד

לכן ממשיך רש"י: „ואהרן אחיך ימליצנו ויטעימנו...” – הביטוי „ימליצנו” כולל גם משמעות של תרגום משה אחת לאחרת, כפי שמפרש רש"י לפנינו, בפרשת מקץ⁴¹, על הפסוק „כי המליץ בינותם”: „כשהיו מדברים עמו היה המליץ ביניהם היודע לשון עברי ולשון מצרי והיה מליץ דבריהם”.

כלומר, לאהרן היה תפקיד כפול: א) „ימליצנו” – תרגום מן השפה שבה דבר משה. ב) „ויטעימנו” – הסברת תוכן הדברים, כך שיתקבלו „באוני פרעה”.

ז. תפקיד משה – „שופט ורודה”

לכאורה, עדיין לא ברור: אם פרעה לא הבין את דברי משה, מהי התועלת בדבריו ועד כדייך שיש צורך לשם כך במתן אפשרות מיוחדת למשה.

ההסבר לכך הוא: דברים אלו הם בהמשך לפירוש רש"י על הפסוק הקודם: „נתתיך אלקים לפרעה – שופט ורודה לרדותו במכות ויסורין”. כלומר, מטרת דיבורו של משה אל פרעה לא היתה לשכנעו בדברים הגיוניים וכדומה (זה היה תפקיד אהרן – „ואהרן אחיך יהיה נביאך”), אלא להיות „שופט” לו, באופן של „לרדותו במכות ויסורין”.

וכך בעניינו: משה רבינו היה צריך לומר לפרעה בתקיפות, „שלח את עמי”, כך שמצורת הדיבור ומהבעת פניו של משה באותה שעה⁴² יבין פרעה שאלו מילים „קשות” – כמכות ויסורין.

ח. רק בכוחו של ה' לשבור את הרשעים

מיינה של תורה בפירוש רש"י זה:

על הענין של „ראה נתתיך אלקים לפרעה” מוסבר בספרי החסידות⁴³: כאשר קליפות הטומאה תקיפות (מחמת יניקותן וכו'), אין אפילו לצדיק⁴⁴ כח להכניען, כמאמר

– צ"ע, שהרי מפורש ברש"י יחי שם, על לשון הקודש שאני מכיר נודף על ע' לשון כו". וראה גם רש"י האוינו לב, ת. 40) אבל א"ו פירושו בדוקא בכל מקום – ראה (בעניינו) פרש"י שמות ד, טז (כנ"ל הערה 32).

41) מב, כג.

42) ראה פרש"י בשלח טו, ה.

43) אה"ת פרשתנו ע' רלא. ד"ה ראה נתתיך תרל"א, תרע"ז, תשט"ו. פלה הרמון פרשתנו ע' סד.

44) באוה"ת שם, „אלא לצדיק”. ואולי צ"ל „גם לצדיק”

חו"ל⁴⁵: „אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו”. דבר זה נתון רק ל„יכולתו יתברך שהוא כל יכול”, שאפילו לרשע שהוא „כל גאה”, ייתכן ש„והשפילו... והכניעו והדך רשעים תחתם”⁴⁶.

וזהו משמעות הפסוק, „ראה (מלשון חידוש ופליאה) נתתיך אלקים לפרעה”: אמנם, פרעה היה עדיין במלוא כוחו, עד כדי כך ש„לא היה עבד יכול לברוח ממצרים”⁴⁷, אך בכל זאת נתן ה' למשה „ממשלה זרוע כאל”⁴⁸ ממש על פרעה⁴⁹, עד כדי לרדות בו „במכות ויסורין”⁵⁰.

כח זה ניתן דוקא למשה⁵¹, כי הוא היה נשיא הדור – „אנכי עומד בין ה' וביניכם... להגיד לכם את דבר ה'”⁵² – „ממוצע” שבאמצעותו מגיע „דבר ה' ממש”⁵³, ולפיכך התגלה באמצעותו כוחו של ה', לרדותו במכות ויסורין. [בכך מובן מדוע סובר רבי שמעון בן יוחי ש„מותר להתגרות ברשעים”⁵⁴ גם כאשר „השעה משחקת להם”⁵⁵, כי רשבי" הוא ניצוץ של משה רבינו, כידוע⁵⁶, ובכוחו להכניע את

(כבר"ה ראה נתתיך תרל"א: גם לצדיקים מופלגים. ועד"ו בד"ה זה דתריע").

45) ברכות ז, ב. מגילה ו, ב. אבל צ"ע אם זוהי אותה הדרגה ממש בתוקף. וראה לקמן הערה 55.

46) איוב מ, יא"ב. וראה גם יהל אור ע' שסו.

47) פרש"י יתרו יח, ט. מכילתא שם, יא.

48) איוב שם, ט (זרוע כאל").

49) ל' אוה"ת שם. ד"ה ראה נתתיך תרל"א.

50) וראה בארוכה תו"ח פרשתנו ד"ה הם המדברים (ק"ט, ב ואילך) דפרעה הו"ע קשה עורף דקליפה, תוקף הישות והגסות, והכניעתו היא רק ע"י משה כו", עיי"ש. וראה גם אוה"ת פרשתנו ע' רכט"רל.

51) ראה אוה"ת שצויין בהערה 43 „לפי שמשא ה' משם מ"ה דא"ק .. שהוא למעלה מהתתו ותיוקן כו". ובהדרושים ד"ה ראה נתתיך הנ"ל מקשר זה עם הא שמשא הוא נשמה דאצילות. וראה גם תו"ח שם (קכ, ב ואילך). אוה"ת שבהערה הקודמת. 52) ואתחנן ה, ה.

53) ראה בארוכה סד"ה פנים בפנים תרנ"ט (ע' קצד"ה). וראה תו"ח פרשתנו קטו, א ואילך. ועוד.

54) ברכות ומגילה שם.

55) ראה מקומות שצויינו בהערה 43 (שגם „כל גאה והשפילו גו").

וצע"ק מסוגיית הגמרא שם, דלתיירוץ א' (וראה טו"א מגילה שם. ר"ף ועץ יוסף לע"י ברכות שם) גם רשבי" מודה דשעה משחקת לו שאני. ובכל אופן צ"ע מהמבואר בסוגיא שם שאין פלוגתא בין רשבי" והמ"ד „אל תתגרה בו” (כמו שמתרץ בגמרא בכמה אופנים. ולתי' א' דלכו"ע כל צ"ע מותר להתגרות כו", לא דוקא רשבי" (משה וכיו"ב). וראה חרושי גאונים לע"י ברכות שם (בשם הצל"ח)*.

ואולי הכוונה, דזה שרשבי" אמר באופן סתמי „מותר להתגרות כו” (מבלי לחלק כו"), הוא מכיון שמצד דרגתו הוא מותר להתגרות בכל אופן. ועצ"ע.

56) סידור שער הל"ג בעומר בסופו (בשם כתבי האריז"ל וכו').

הרשעים, גם כאשר הם במלוא עוזם^[57].

זהו ההסבר בפנימיות הענינים לכך שמשנה היה צריך לדבר אל פרעה (א) ולא היה די בדיבורו של אהרן, (ב) ולמרות שדיבורו היה בשפה שפרעה לא הבין, כי היה הכרח לשבור ולהכניע את פרעה כאשר היה במלוא עוזו, ולפיכך (א) דבר זה אפשרי רק בכוחו של משה, (ב) אין זה ענין של "בירור", כי אם שבירה⁵⁸ – לרדותו – ואין חשיבות לכך שפרעה יבין את הדברים.

ט. „ערל שפתים” – הכנה להעברת כח ה'

לפי כל האמור לעיל מובן מדוע אומר רש"י, שמשנה צריך להעביר את דברי הקב"ה רק „כפי ששמעת מפיו”: הכח לשבור את קליפות-הטומאה כאשר הן במלוא עוצמתן ניתן למשה בהיותו שליח ה', שבאמצעותו התגלה כוחו של ה' – „זרוע כא"ל” ולכן היה דיבורו באופן של „אתה תדבר... כפי ששמעת מפיו”, בדומה ל„שכינה מדברת מתוך גרונו של משה”⁵⁹. בכך ניתן להסביר מדוע מתחיל הענין של „אתה תדבר, פעם אחת כל שליחות ושליחות כפי ששמעת מפיו...” רק לאחר שטען משה „אני ערל שפתים”:

מוסבר בתורת החסידות⁶⁰, שהיותו משה „כבד פה וכבד לשון” נבעה מהתבטלותו כלפי אלקות – שמפני עוצמת התבטלותו הוא לא היה יכול להשפיע, בדומה ל„אידי דטריד למבלע לא פליט”⁶¹ (= בהיותו טרוד בבליעה, אינו פולט).

[57] באוה"ת (שבעה ע"ד): „ואפשר רשבי דפ"ק דברכות ה' ג"כ מבחי' זו כו'... אבל במאמרים ד"ה ראה נתתיך הנ"ל מביאר זה בפשטות, כבפנים.
[58] ראה תו"ח שם (קכא, סע"א): „אתה תדבר כו' פי' תדבר לשון הכנעה כו' להכניעם ולהשפילם בתכלית כו'”.
[59] נסמן בלקו"ש [המתורגם] ח"ד ע' 69. וראה ד"ה פנים בפנים שם. ובכ"מ.
[60] תו"ח כג, סע"א. לקו"ת עקב יד, סע"ב. שם, ד ואילך. סידור ק"י, ב (ועוד). אוה"ת פרשתנו ע' רו. ביאורו „הצ"צ ע' תמו. וכו'”.
[61] כן הובא בכ"מ בדא"ח (ראה בעניניו סידור וביאורו"ו שם). וראה חולין קה, ב.

מכך מובן, שהיות משה „ערל שפתים” מוכיח את גודל התבטלותו, התבטלות גדולה אף מן הדרגה של היותו „כבד פה וכבד לשון” – כי בהיותו „כבד פה וכבד לשון” עדיין נותר בידי כח הדיבור (ההשפעה), אלא „בכבדות”, עדיין אין זו התבטלות מוחלטת, ואילו „ערל שפתים” מראה על התבטלות מוחלטת, שאין הוא מסוגל כלל לדבר.

לכן היוותה דוקא ההתבטלות בדרגת „ערל שפתים” הכנה ואתערותא דלתתא (=התעוררות מלמטה) המתאימה ל„ראה נתתיך אלקים לפרעה...” – באמצעות ההתבטלות באופן של „בלי שום הרגש כלל”⁶² יכול משה להגיע לדרגה של „שכינה מדברת מתוך גרונו של משה” – „דבר ה' ממש”⁶³, כדרוש להכנעת פרעה.

י. מדוע לא דיבר משה אל בני ישראל?

לכאורה, ניתן עדיין לשאול: כיצד ייתכן, שדוקא פרעה שמע את שליחות ה' גם ממשנה עצמו, ואילו בני ישראל שמעו זאת רק מאהרן – „ודיבר הוא לך אל העם”? אמנם, בני ישראל לא הודקו לכך, בעוד אשר הכנעת פרעה היתה מוכרחה להיעשות באמצעות כוחו של משה⁶⁴,

(וכך גם בפשוטות הענין: ישראל הם מאמינים בני מאמינים⁶⁵, ודי להם בדברי אהרן, המעביר להם, כשלוחו של משה את הדברים ששמע משה מה', ומיד „ויאמן העם...”⁶⁶, ואילו פרעה אינו מסתפק בכך, ומשה בעצמו מוכרח לדבר),

אך בכל זאת לא כלי"כ ברור: מדוע יחסר מבני ישראל הענין הנעלה הזה של דיבור משה? ההסבר לכך הוא: כאשר מעביר אהרן את דברי משה לישראל, נעשה הדבר רק בדרך „מעבר”⁶⁷ – בני ישראל מקבלים את דיבורו

[62] ד"ה פנים בפנים וראה תו"ח שם (קכ, ריש ע"ב) דלפי שמשנה ה' „בחי' הביטול במציאות ממש בהעדר הרגשת עצמו מכל וכל כו'” ה' יכול „להכניע... קליפה תקיפה דפרעה וכו'”, עיי"ש.
[63] להעיר ממדרש הגדול כאן: „ובשביל שאמר אני ערל שפתים וכה לבסוף אנכי עומד בין ה' ובניכם”.
[64] כמבואר בארוכה בתו"ח שם. אוה"ת שבעה ע"ד, 50.
אבל להעיר מדיבור משה אל בני ישראל פרשתנו (ט, ו):

פרשי' בא יב, ג (ושקו"ס במפרשי רש"י שם). ואכ"מ.
[65] שבת צו, א.
[66] שמות ד, לא.

[67] ראה חילוק מעבר והתלבשות – קרא ד"ה להבין מ"ש

של משה ללא שום שינוי וירידה בגלל ה„ממוצע”, כשם ש„משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים...”⁶⁸, שלמרות שהתורה עברה מספר „ממוצעים”, בכל זאת היא אותה „תורה מסיני”, כמאמר חז"ל⁶⁹, „כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ניתן למשה מסיני”. ואילו אצל פרעה, אילו היה דיבורו של משה מגיע אליו רק באמצעות אהרן, היה הכרח שיווצרו בו שינויים, באופן של „התלבשות”, וכוחו של משה, ההכרחי להכנעת פרעה, היה חסר בו.

בכך מובן גם השינוי בלשון הפסוקים – לגבי בני ישראל כתוב, שאהרן „יהיה לך לפה”, ולגבי פרעה – ואהרן אחיך יהיה נביאך: „לגבי ישראל היה אהרן פיו של משה – „לך לפה”⁷⁰, דיבורו של אהרן היה באותה דרגה של משה – כמעבר בלבד, ואילו לגבי פרעה היה אהרן רק „נביאך”, כפירוש רש"י – „מתורגמן” – וכאשר עוברים הדברים באמצעות מתורגמן הם משתנים לפי ערך המקבלים, כמוסבר במספר מקומות⁷¹.

יא. הכח להתגבר על יצר הרע – באמצעות נשיא הדור

ההוראה הנלמדת מכך לעבודת ה' הפרטית של כל אחד ואחד: לעתים נמצאת הנפש האלקית בגלות בנפש הבהמית, עד לאופן שבו „השעה משחקת לה” קליפת הטומאה היא במצב של „גסות... שמגביהה עצמה על אור קדושת נפש האלקית...”⁷².

הפתרון לכך הוא – „נתתיך אלקים לפרעה... לרדותו במכות ויסוריך”: צריך להיות הענין של „ורגיו אדם יצר טוב על יצר הרע...”⁷³, „ירעים עליה בקול רעש ורוגש להשפילה...” לומר לו אתה רע...”⁷⁴, וכך

בפע"ח (קנח, א). לקו"ת מסעי פג, ג. ד"ה פנים בפנים שם. ובכ"מ.

[68] אבות בתחילתה.

[69] נסמן בלקו"ש שם ע' 70. ועוד.

[70] בתו"ח שם (קוט, ב) מוכיח מזה ד, לגבי זקני ישראל יד' אהרן עיקר המדבר (משא"כ, לגבי פרעה .. יד' נביאך .. ולא ישיה' לפה ממש") – אבל מובן שיש בזה גם הפירוש שהוא פיו דמושה. וכמוכן מתו"ח שם קטו, ב ואילך (עיי"ש).

[71] ד"ה פנים בפנים שם. המשך תרס"ו ע' קב. ובכ"מ.

[72] תניא פכ"ט (לו, א).

[73] ברכות ה, א.

[74] ל' התניא שם (לו, א).

תישבר גסות הקליפה של הנפש הבהמית, כמוסבר בתניא בהרחבה⁷⁵.

ויש לומר, שהכח לכך ניתן באמצעות משה רבינו, שה' אמר לו „ראה נתתיך אלקים לפרעה”, שופט ורודה לרדותו במכות ויסוריך”, ולכן קיים כח זה אצל כל יהודי, שהרי „כל נפש ונפש מבית ישראל יש בה מבחינת משה רבינו עליו השלום”⁷⁶.

ועל אחת כמה וכמה שכך הוא הדבר אצל כל ישראל ככלל, ואצל נשיא הכלל, שהנשיא הוא הכל⁷⁷: כשם שלמשה רבינו בתקופתו היה הכח לרדות בפרעה „במכות ויסוריך” אפילו כאשר „השעה משחקת לו”, כך הוא בכל דור ודור, שלנשיא הדור, שהוא „אתפשטותא דמשה בכל דרא ודרא”⁷⁸, יש הכח להתגבר על כל ההעלמות וההסתרים המעלימים את הקדושה, גם כאשר הם חזקים.

יב. התקשרות לנשיא הדור מאפשרת הכנעת הגלות

וזהו גם התשובה לטענה הנשמעת: כיוון שנמצאים בחושך הכפול והמכופל של דרא דעקבתא דמשיחא, עם כל כך הרבה העלמות והסתרים וכדומה, כיצד אפשר לבצע את תביעת רבותינו נשיאינו להפיץ את לימוד תורת החסידות ואת ההליכה בדרכי החסידות בכל מקום ומקום, ובמיוחד במקומות שבהם המצב שפל כלי"כ, עד שהם מונעים ומעכבים זאת? אלא, צריך לדעת, שקיימת אתפשטותא דמשה בכל דרא ודרא, גם בדרא דעקבתא דמשיחא, ואדרבה: כיוון שהנשמות של דורנו אנו, דרא דעקבתא דמשיחא, הן בבחינת „גלגול” של נשמות דור המדבר, כידוע⁷⁹, הרי ודאי קיימים אותם הענינים שהיו בדור המדבר, גם בתקופתנו –

ועל-ידי כך שמתקשרים אל נשיא הדור, כ"ק מורי"חמי אדמו"ר, אין להתרגש ולהבהל מן ההעלמות וההסתרים, כי קיים הכח של משה רבינו להגבר עליהם – „לרדותו במכות ויסוריך”. ודאי צריך לנהוג בדרכי נועם ובדרכי

[75] שם (לו, א ואילך). וראה ג"כ תניא פלי"א (לט, ב ואילך).
[76] תניא רפמ"ב. וראה ג"כ ביאור לנאח"ק ס"ו זך בסופו.
[77] פרשי' חוקת כא, כא. וראה רמב"ם הל' מלכים פ"ג ה"ז.
[78] תקו"ז סס"ט (קיד, א). וראה ב"ר פנ"ז, ז.
[79] לקו"ת וס' הליקוטים להארי"ל שמות ג, ד. שער הגלגולים הקדמה ב'.